

NASTANEK CANKARJEVEGA POLIKARPA

DR. JANKO LOKAR

Z Ivanom Cankarjem sem se bil osebno seznanil na Dunaju leta 1903., ob času, ko je jesen začela pestriti listje. Spoznala sva se v kavarni „Beethoven“ na Alzerici, kamor je zahajalo mnogo slovenskih študentov. Kot tretji je posedal pri najini mizi medicinec Ernest Zupanec iz Ljubljane, edinovrsten po svojem dobrem srcu, ki je v svoji dobroti žrtvoval pohlepnemu goštu smeloživih tovarišev zdravje in življenje. V družbi Cankarja se je čutil počaščenega, duša se mu je v neizrazni blaženosti kar odžejala, če je bil sicer sarkastični Cankar z njim dober. Ernesta ne morem šteti med zdravoumne ljudi. Uklet v občudovanje Cankarja, bi bil dal zanj vse. Nekega dne, ko je vladala v naši družbi huda suša, mu je dejal Cankar: „To pa ni lepo, da mi niti ti ne moreš ničesar posoditi.“ „Kako?“ odvrne Zupanec. „Saj imam komaj za kapucina!“ „Imaš pa lepo vrhnjo suknjo, kakor sem videl, ko si prišel v kavarno. Malo nižje na nasprotni strani je pa zastavljavnica. Prijatelj, če je ne poznaš, seznani se z njo! Pomagala nam je že vsem.“ Zupanec ni rekel niti besede, kakor krivden se je v zadregi nasmejal, vstal, se vrnil brez suknje, a z denarjem.

Denar je zbližal tudi Cankarja in mene. Potegnil sem bil Knafla. Cankar je bil tisti čas brez sredstev, pričakoval pa je od Levca, predsednika Slovenske matice, nagrado za rokopis, ki ga je dokončaval za Matico. Šlo je za rokopis „Življenje in smrt Petra Novljana“, o katerem je trdil Cankar danes, da bo še tisto noč gotov, čez nekaj dni pa se je jezil nad svojim delom, češ, da ga ne more dokončati, ker ga izpreminja.

Levca je spoštoval Cankar kot človeka in svojega dobrotnika, bil mu je vdan ter se je razigral in razživel, če je govoril o njem. Z vnemo ga je branil, ko so ga v domovini nekateri napadali kot slabohrbtениčnega narodnjakarja.

„Daj mi Knafla, za denar se ne boj!“ mi je rekel. „Na Levca se zanašam. Še nikdar me ni pustil na cedilu. Ko dobi povest, bo za nekaj dni denar tu, a povest završim skoro.“

Malo sem pomislil, ker sem živel skoro samo od Knafla, segel v žep in izročil Cankarju do mala vso vsoto, ki sem jo bil zjutraj prejel na kvesturi. Naslednje dni ni bilo Cankarja v kavarno in mene je začelo skrbeti. Iskal sem ga tudi v Budjevički pivnici, a ga ni bilo. Ali je tičal doma in pisal, ali je pa postal samohodec, da bi se ne srečala? Čutil sem, da je težko biti onemu svetec, komur ni bog otec. Začel sem hoditi vsak dan po nekolikokrat gledat na črno desko v vseučilišni avli, ali ni med denarnimi pošiljkami Cankarjevega imena. Nekega dne okrog enajstih

sem stopil pred desko prav v trenutku, ko je vratar zapisaval Cankarjevo ime. Kvas nezaupanja se je stopil, razbolelo srce se je umirilo. Sédel sem na eno izmed klopi pred kvesturo in čakal, da se pojavi Cankar. Vedel sem, da zanima črna deska tudi njega. Kot vedec sem hotel biti tudi videc. Zato sem si izbral opazovališče na klopih pred kvesturo. Čakal sem do pol dveh. Avla je bila že prazna, ko je šinil Cankarjev širokokrajni, sivi klobuk skoro s strelovito brzino od črne deske k vratarju. Enako naglo sem se znašel sam pred vratarjevimi vrati. Ko se je Cankar prikazal, sem se napravil nedolžnega, kakor da sem prišel slučajno. A razburjenost mi je predrhtavala besede. „Živio!“ me pozdravi Cankar. „Denar že imam, moram pa takoj domov, zvečer ob šestih pa pridi ne v Budjevičko, ampak — kakor se za gospôdo spodobi — v Löwenbräu.“ Jutrnje zlatozorje upa se je stemnilo, nerad sem se oddvojil od Cankarja brez denarja, a rekel nisem ničesar, ker bi mi tudi gadja jarost ne pomagala.

Tisto popoldne sem prebil v rohnivem razpoloženju. Toda Cankar je držal besedo. V restavraciji Löwenbräu sva bila skrita pred hreščečo pouličnostjo, težko bavarsko pivo je vzdigovalo najino dojetnost, naročena večerja je pa tudi presegala ravnivost želodcev dveh na zunanje grudobolnih fantov.

Mnogo in pozno v noč sva duhovičila. Jaz sem mu pripovedoval mnogokaj iz svojih deških let. Med drugim o sovrstniku, ki smo ga klicali s poštenim našim imenom Janez, dokler ni prišel v šoloobvezno dobo. Tedaj si je izpisal učitelj iz krstne matice vse svoje novince in ugotovil, da je bil Janez krščen za Jožo. Botri so se bili pri krstu napili, pozabili ime in povedali doma materi napačno.

Mali Janez je bil ves obupan. Nikakor ni hotel biti Joža. Ni se jokali, ampak tulil je v šoli, ko ga je poklical učitelj za Jožo in mu povedal, da odslej ne bo več Janez, ampak Joža.

Pa tudi na nas otroke je deloval ta prigodek kot skrivnostno zakletje. Janez je bil nezakonsko dete, čigar mati je sama služila. Tako ga je vzel neki posestnik na vasi tako rekoč za svojega, da bi mu bil z do-raščajočimi leti za kruh in obleko pastir in hlapec. Izprememba imena je hipoma porušila našo tovarišijo. Neko neizgladno nasprotje je nastalo med njim in nami. Odganjali smo ga od sebe in mu nagajali s kričanjem: „Janez-Joža! Janez-Joža!“ Zdel se nam je naenkrat drugobiten.

Tako je izprememba imena zagrenila temu dečku že prvo mladost. Ogibal se je dečadi in postajal zasebnež. Z leti se je večala ta zasebnost. S sedemnajstimi leti je šel v Ameriko. Ko ga je poštni voz v komaj pre-

bujajočem se jutru sprejel vase, da ga popelje na postajo v Kočevje, se je poslavljal od njega skoro samo od bede razbičana mati.

Zamenjano ime mu je bilo gonobitelj.

Govorilo se je, da mu je bil nezakonski oče neki kaplan.

Pri tej priliki sem opozoril Cankarja na navado nekaterih župnišč, da krstijo nezakonske otroke z nenavadnimi imeni, tako da jih že s tem zaznamujejo. Našel sem mu nekaj takih imen: Fridolin, Izidor, Kilijan, Peregrin, Avrelija, Suzana, Valburga itd.

Mimogrede omenjam, da sem še letos v hribih naletel na žensko dete z imenom Evlalija. Ko sem začuden vprašal svojega sopotnika kmeta, odkod v hribovski hiši to ime, mi je kratko odgovoril: „Nezakonski!“ Kdo pa je odločil to ime, mi ni znal povedati.

Cankarjev obraz se je pri mojem pripovedovanju razsmejal v radosti. Začel je sam ugibati, kaka imena bi bila dobra znamenja nezakonskih otrok. Tako sva prišla tudi na ime Polikarp, ki ga je eden od naju — kdo, se ne spominjam — poznal iz kakega koledarja.

„Imenitno! Še pripoveduj!“ je silil Cankar vame. Povedal sem mu, da vem za primer, ko so pijani botri, gredeč iz cerkve, izgubili otroka. Tudi to sem omenil, da se v mojem kraju niso vedno lahko dobili botri za nezakonsko dete. Tako je naprosila babica za botro novorojenčku neke Bare kar v gostilni, kjer je čakala na krst, nekega kmeta in njegovo ženo iz sosednje vasi, ki sta se mudila takrat po opravkih pri fari. V skrajni potrebi morata prevzeti dolžnost botrov cerkovnik in njegova žena.

Pravil sem mu tudi o dobliškem cerkovniku Staničku, ki je v pijanosti večkrat videl duhove in čul, da v cerkvi zvoni, dasi so bila cerkvena vrata zaklenjena in je sam poskušal priti v cerkev, da bi dognal, kdo zvoni, a ni mogel v zvonik kljub ključem.

Ta cerkovnik je pijan včasih spal v mrtvašnici in je nekoč nekega tujega berača, ki ga je zatekla smrt na vasi, ponoči pred pokopom zabil v krsto, češ, da ga je vznemirjal pogled napol priprtih oči.

Tudi sicer je napravil ta zmedenec marsikaj, kar je z grozo premražalo pol vasi. Videl je ples mrtvecev brez glave ob velikem križu, ki je stal sredi pokopališča. Čul je šklepetanje kosti in ropot pokrovov odpirajočih se rakev.

Cankar je z zanimanjem poslušal moje pripovedovanje o strahovih, kar sem bil večinoma slišal na raznih botrinjih in osminah. Tako sem mu povedal med drugim, da je nesel nekoč stari Petriha pozno v mraku za osmino iz trtja barilec vina mimo pokopališča. Utrujen se je naslonil ob pokopališčni zid. Na sveže prekopanem grobu je videl beleče se kosti.

Sam ni vedel, kako in kaj je prišlo do tega. Uklet v neko prešernost je zašepetal: „Kosti, pridite k meni v gosti!“ Takoj ga je obletela zla slutnja, a bilo je prepozno. Ob osmini mu je sicer celo vino pregnalo zlo slutno razpoloženje, toda ko sta kazala v okrovju ure kazalca na polnoč, je videl, kako je vstopil skozi zaprta vrata bled neznanec, koračil mimo vseh gostov ter se usedel poleg njega kakor star znanec. Petriha je prebledel, roki sta se mu pobesili, besede ni mogel spraviti iz sebe, le grgral je. Tedaj so opazili tudi zaripli in zahripli gostje v svojo grozo neznanca. Sedel je tiho in mirno ter jih gledal. Telo in jezik jim je vkoval strah v svoje verige. Nihče se ni mogel naslednjega dne spominjati, kako je bilo, le ko je začel bít zvon v zvoniku eno, je neznanec vstal in odšel tiho pri zadnjih vratih. Vrtinov boter je omahovaje stopil do teh vrat, da bi pogledal za njim, a vrata so bila zaklenjena.

Cankarjevo lice se je ob tem pripovedovanju razživiljalo. „To napiši!“ je vzkliknil ob koncu. „Imenitna povest! Naslov bodi Polikarp!“ Izmikal sem se mu, da sem dal beletristiki že slovo. „Nič ne dé. Napiši in mi pokaži!“

Najina modrijanščina tega večera se je končala zelo pozno. Brezsna noč me je mučila po zaužitem pivu, ki ga nisem bil vajen, z žejo, katere se še danes spominjam.

Za drugi dan sva imela dogovorjen sestanek v neki restavraciji na Lerchenfelderstrasse ob dveh popoldne. Cankar je prišel šele ob treh. Takrat mu je plala duša v ljubezni do Štefke Löfflerjeve. Čednost in grehota sta ga vezali. Govoril mi je toplo o svojem medoustnem dekletu ter pokazal prstan, ki ga je kupil zanjo med potjo za zadnji denar. Na Polikarpa pa ni bil pozabil. „Kdaj napišeš Polikarpa?“ me je vprašal. „Jaz ga ne bom.“ „Če ga ne boš ti, ga bom pa jaz.“ „Prav zadovoljen sem.“

Ko sem se vrnil po novem letu 1904. z božičnih počitnic na Dunaj, sva govorila spet o Polikarpu, katerega je imel takrat v delu. Bil je navdušen zanj in mi zatrjeval, da bo povest gotovo ugajala. Vprašal me je tudi o pomenu besede Polikarp. Razložil sem mu jo s: sadow bogat. Nato mi je odgovoril: „Najin Polikarp je glede telesa siromak, a po duši bogat.“

Nekaj mesecev nato je dokončal Polikarpa. Mene ni bilo več na Dunaju. Izšel je leta 1905. v „Ljubljanskem Zvonu“. Kritika ga je zelo ugodno sprejela. Morda prav zaradi te ugodne ocene je pozneje Cankar izpremenil svoje mnenje o Polikarpu. Prebral je Polikarpa še enkrat, „pa sem spoznal, da v tej povesti ni nobene hude ideje, temveč ena sama majčkена misel, ki nikomur ne škoduje“. Kako je pobral to misel na

cesti, sem prej povedal. Mislim, da Cankar zasluži, da osvetlimo vsako njegovo delo, kolikor ga moremo.

V svojem odgovoru na ugodno kritiko je Cankar tudi zapisal: „Kdor hodi spredaj, mora čutiti zmirom, da mu leti kamenje v hrbet; drugače ne hodi spredaj.“ (Navedbe med narekovaji glej v Cankarjevih Zbranih spisih, XII.)

V splošnem je bilo, kolikor vem iz razgovorov z njim, Cankarjevo stališče do kritike čudno: če so ga hvalili, mu ni bilo prav, češ, da ga ne razumejo; če so ga grajali, mu tudi ni bilo prav, ker da ga zopet niso razumeli.

KRIŽEM PO ULICAH

FRANCE BEVK

Bila je zimska noč. V Trstu je pihala burja. Pometala je ulice, brlizzgala skozi dimnike. Bičala morje, ki je bilo ob bregu skoraj mirno, a na odprtem se je dvigalo v penastih valovih.

Kavarne so bile že zaprte. Tudi polovica luči je bilo že ugaslih. Mesto je bilo razdeljeno v svetle in senčne pasove, ki so se visoko nad hišami spajali v nejasen somrak. V njem je tonilo nebo. Tramvaji niso vozili več. Le kak taksi, redka kočija. Zapoznel gost, ki se je zavil v suknjo, z rokami v žepih tesno ob hišah vračal proti domu.

Tudi postaja se je polagoma zagrinjala v temo. Poslednji večerni vlak je bil že odšel. V čakalnici tretjega razreda je nekaj ljudi polegalo po tleh s svežnji pod glavo. Drugi so se poltiho pomenkovali in kadili slab tobak. Tisti, ki so imeli listek za jutrnji vlak, so lahko ostali. Drugi so morali na ulico. Čakalnica ni zavetišče!

Odhajali so počasi, oziraje se brezbrizno, kakor bi si hoteli vsaj za nekaj trenutkov podaljšati bivanje pod streho. Nazadnje so le stopili skozi vrata, po treh ali štirih kamenitih stopnicah na tlakovano ulico. Za hrbtom so se jim hrešče zaprla vrata, da se čez nekaj ur zopet odpro. Nekaj minut, postaja je bila mrtva. Le ura nad pročeljem je počasi premikala velike, črne kazalce od številke do številke. Prepočasi za tiste, ki so ostali na cesti.

Med njimi je bila tudi Tinca. Visoko dekle razvitih prsi in nekoliko bledega obraza. Nosila je rjavo obleko brez plašča, na predivnatih laseh pleteno čepico, a na nogah nizke čevlje na zadrگو. Oči so ji gledale nekam plaho, začudeno, kakor da so prvič zagledale življenje. V redkih lučih, katerih svetloba je trepetala ko pošastno prestiralo, ni našla rešitve.